

Г.О.ТКАЧУК,

кандидат педагогічних наук, доцент

Г.О.ДОРОШ,

кандидат філологічних наук, доцент

(м.Хмельницький)

Теоретичні основи збагачення мовлення школярів експресивною лексикою

У статті розглядаються психолого-педагогічні основи розвитку мовлення учнів на лексичному рівні, зокрема збагачення словникового запасу експресивною лексикою.

Ключові слова: психолого-педагогічні умови, емоційність, експресивна лексика, лексичні вправи, словниковий запас.

Постановка проблеми в загальному вигляді... Багатий словниковий запас – це основа для досягнення комунікативної мети, інформаційної виразності, експресивності, емоційності. Цілеспрямовано працюючи над збагаченням, уточненням та розширенням словника школярів, учитель не зможе досягти бажаних результатів, якщо не ознайомиться з психолого-педагогічними основами розвитку зв'язного мовлення.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми... Праці відомих психологів та психолінгвістів Л.С.Виготського, Ж.Піаже, О.О.Леонтьєва, С.Л.Рубінштейна, М.І.Жинкіна, А.М.Шахнаровича, Н.В.Уфимцевої, Г.С.Костюка, Г.Ф.Баєва та ін. дозволяють з'ясувати психологічні передумови збагачення мовлення емоційною лексикою. С.Л.Рубінштейн писав: „Зовнішній світ відображається в голові людини не тільки у вигляді наочних образів предметів чи думок про них, але і у вигляді того чи іншого ставлення до предметів і явищ дійсності. Ми завжди так чи інакше ставимось до того, що діє на нас, і те чи інше наше ставлення до нього визначається як особливостями самих предметів і явищ, що діють на нас, так і всім попереднім досвідом, всією своєрідністю нашої особистості [5, с.11].

У психологічній літературі підкреслюється, що мовленнєва діяльність має дві сторони: соціально-об'єктивну та індивідуально-психічну.

Формулювання цілей статті... Мета статті – розглянути психолого-педагогічні основи збагачення мовлення школярів експресивною лексикою.

Виклад основного матеріалу... Обов'язковими компонентами мовленнєвої діяльності є реальна мова та загальна структура інформації, які мають соціальну природу. З іншого боку, мовленнєва діяльність являє собою взаємозв'язок індивідів, спрямований на встановлення мовного контакту.

Важлива роль у механізмі утворення й сприймання мовлення відводиться семантичному рівню. „Для того, щоб передати якесь переживання чи зміст свідомості іншій людині, – зазначає Л.С.Виготський, – немає іншого шляху, крім віднесення переданого змісту до відомого класу, до відомої групи явищ, а це..., безумовно, вимагає узагальнення. Таким чином, вищі, притаманні людині форми психологічного спілкування можливі завдяки тому, що людина з допомогою мислення узагальнено відображає дійсність” [2, с.51].

Семантичний рівень породження мовлення передбачає осмислений вибір відповідних варіантів слів, виразів, конструкцій, актуальних для вираження інформації, конкретної думки мовця.

Важливим компонентом комунікативного процесу є слово, весь словниковий склад індивіда. Причому особливості функціонування лексем в актах спілкування пов'язані із загальними мовленнєвими вміннями комунікантів, з розумінням ними теми, ситуації, обставин спілкування.

Результатом мовленнєвої діяльності є текст. М.І.Жинкін визначає текст як спосіб передачі думки, як „систему слів”, що виникають у результаті їх відбору в процесі думки [3, с.148].

Функціональним можливостям словесних одиниць належить основна роль у формуванні семантики тексту. За допомогою лексичних засобів досягається єдність теми, її ґрунтовне висвітлення, точність у передачі інформації, виразність та образність думки.

Для мовця особливо важливе значення має вміння користуватися лексичним багатством. Добір необхідних для досягнення комунікативної мети словесних засобів у поєднанні з відповідною формою, стилем, темпом, інтонацією тощо становить необхідну умову процесу спілкування.

Чітка інформаційна виразність, експресивність, емоційність, образність висловлювання досягаються передусім за рахунок використання словесного багатства мови.

Ж.Піаже, досліджуючи егоцентричність дитячого мовлення до 7 років, констатував: „...крім слів, якими дитина ритмізує свою власну діяльність, вона, без сумніву, зберігає велику кількість невисловлених думок. А ці думки тому і не висловлюються, що дитина не має для цього засобів; засоби ці розвиваються лише під впливом необхідності спілкування з іншими [5, с.374].

Л.С.Виготський підкреслює, що дитина, засвоюючи значення багатьох слів і збагачуючи словниковий запас шляхом наслідування, не може, однак, засвоїти при цьому сам спосіб мислення

дорослих. Вона не може відокремити слово з його лексичним значенням від самого предмета, позначеного цим словом [2, с.132].

Тому, збагачуючи мовлення школярів, необхідно домагатися, щоб учні усвідомлювали об'єктивно існуючу відмінність між навколишньою дійсністю, об'єктами, які її оточують і наповнюють, їх якостями, залежностями, що існують між ними, та словами, які позначають елементи цієї дійсності.

Досліджуючи проблему розвитку зв'язного мовлення, М.І.Жинкін встановив, що під час складання усної розповіді виникають труднощі тому, що активний словник учнів бідний, слабо розвинута оперативна пам'ять, функція якої полягає в тому, щоб під час усного складання речень утримувати в пам'яті сказані слова і попереджати ті, які треба вимовити [9, с.32].

Саме тому в учнівських творчих роботах багато повторів і неправильно вжитих слів.

Вчений підкреслював, що для розвитку умінь використовувати мовні засоби у різних умовах спілкування необхідне не тільки запам'ятовування схем, моделей слів, словосполучень, речень, а й розуміння закономірностей їх функціонування.

Тому так важливо опрацьовувати мовні явища у контексті мовлення, вести спостереження, як взаємодіють мовні одиниці у процесі комунікації, яка їх роль у вираженні думки.

М.І.Жинкін, проаналізувавши лексику творів учнів 5-7-их класів встановив, що, виражаючи своє ставлення до предмета, який описується, чи використовуючи слова для вираження своїх емоцій, учні користуються дуже малою кількістю слів. Так, в 5-ому класі на 1423 слова в творі „Прогулянка до лісу” використали тільки 27 емоційно забарвлених слів і один фразеологічний зворот, тобто 1,9% від усіх слів [3, с.205].

Надаючи великого значення виховній силі емоційних слів, М.І.Жинкін писав: „Давно відомо, що за певних умов словесний вплив на людину може викликати в неї таку сильну емоційну реакцію, що слід її залишитися на довго, а деколи і на все життя” [5, с.315].

„Засобами слова учитель не тільки повідомляє знання, але й спонукає своїх вихованців до певних вчинків, ставить до них певні вимоги, добивається дисципліни, дає поради, здійснює моральну підтримку, висловлює співчуття, хвалить...” [5, с.316].

І в результаті такого впливу на учня у його мовленні „...відчутні не тільки результати виконаної розумової роботи, а й вольові і емоційні якості учня. В ньому можна помітити впевненість учня в собі чи байдуже ставлення до того, про що він говорить, вміння володіти собою, витримку чи повну розгубленість [5, с.315].

Розглядаючи питання мовленнєвої діяльності, О.О.Леонтьєв звертає увагу на те, що „все, що ми говоримо в буденному житті, ми говоримо для чогось (мотив) і чомусь (мета). І якщо ми хочемо, щоб учень продукував в умовах навчального процесу те чи інше висловлювання, необхідно створити йому такі зовнішні і внутрішні обставини, в яких він буде змушений вживати бажане для нас (за змістом) мовленнєве висловлювання” [9, с.29].

Тому насамперед слід активізувати необхідну лексику, а потім виконувати спеціальні і мовленнєві вправи. О.Н.Хоршковська пропонує організувати такі цілеспрямовані вправи, які забезпечили б стимул для мовлення: створення відповідних ситуацій, що спонукають висловитись, участь у грі, відповіді на запитання з уживанням заданих учителем слів та ін. [9, с.18].

В.О.Сухомлинський підкреслював, що дитина не повинна вирости з кригою в серці, і тому краса, мистецтво, спілкування бачилися йому тією доріжкою, яка мала привести до дитячого серця [6, с.52].

У статті „Слово про слово” Василь Олександрович дає слушну пораду педагогам: „...якщо ви прагнете, щоб ваше виховання стало мистецтвом, відчуйте слово. Шукайте в невичерпній скарбниці нашої рідної мови перлини, які запалюють вогник у дитячих очах. Знаходьте найтонші відтінки на багатобарвній палітрі народної мудрості, говоріть дітям красиво про красу навколишнього світу” [6, с.167].

Про тих учителів, які не володіють словом, він писав: „Найбільша біда окремих учителів – бідність словника, невміння знайти у багатющій скарбниці рідної мови необхідне слово, щоб точно висловити думку.

Серйозним недоліком є невміння відчувати поетичну грань слова, невміння розкрити перед учнями його красу” [7, с.17-19].

Психологи-методисти широко використовують термін „словесний інстинкт”, „мовне чуття”. Чуття мови – це вміння користуватись мовними засобами у відповідності з мовною ситуацією без звернення до знань про мову. Щоб досягти бажаних результатів, на думку А.М.Богуш [1, с.27], чуття мови слід розвивати вже в дошкільному віці, тому що це найперша умова високого ступеня розвитку мовлення.

До навколишньої дійсності і до самих себе ми завжди виявляємо своє ставлення з допомогою емоційно забарвленої лексики. Щось нас радує, щось засмучує чи викликає незадоволення, щось дратує, а інше – викликає насолоду. Але на емоційний стан дитини впливає в значній мірі і спілкування з учителем, його ставлення до неї.

Психоаналітична педагогіка вбачає необхідність у розумінні кожної людини, у створенні досвіду „коригуючого піклування”. Учитель, на думку психоаналітиків, має звернутися до сфери почуттів, переживань дитини.

Недостатність емоційного тепла в дитячому віці призводить до порушення розвитку особистості [10, с.5].

Розв'язанню цієї проблеми з допомогою слова присвятили свої статті Т.Шевчук „Виховання емоційної культури молодших школярів”, Г.Ткаченко „Слово навчає, слово виховує” [10; 7].

В емоційному досвіді учителя закладений великий потенціал виховання почуттів учнів. Його дієвість забезпечується здатністю школярів до співпереживання.

Проте К.Д. Ушинський вказував учителю і на те, що дитина здатна наслідувати, закликав відчувати почуття інших і пам'ятати про вплив його настрою на настрої і почуття учнів [8, с.221].

Емоційно-мовленнєвий вплив учителя на учнів є невід'ємною частиною його діяльності.

Також учителю варто вміти „читати” емоційний стан дитини.

У процесі спілкування з учнями педагог повинен вміти „переключити” їх словом у випадку необхідності на інші стани.

У формуванні емоційно-почуттєвої сфери учнів важливе місце займає стиль взаємостосунків учителя з учнями і словесне їх оформлення [7, с.54].

Отже, учитель має демонструвати словом і поведінкою своє доброзичливе ставлення до дитини, організовувати ситуації, де вона могла б виявити себе з позитивного боку. Необхідно також виховувати змістовий бік емоцій: не боятися труднощів, радіти успіхам і радощам навколишніх, співпереживати, засуджувати негативні вчинки, каятися з приводу власних помилок.

Все це можливо здійснити за умови, коли педагог знає вікові та індивідуальні особливості учнів, особливості сформованості на даному етапі емоційно-почуттєвої сфери.

Оскільки успішність учнів є першочерговою турботою учителя, то він завжди повинен пам'ятати, що від емоційного стану дитини в значній мірі залежить сприймання виучуваного матеріалу.

Проблема відбору словникового матеріалу для засвоєння в школі є однією з центральних у сучасній лінгводидактиці. Вирішення її багато дослідників вбачають у зведенні словникового запасу до певного обсягу, який підлягає засвоєнню.

Спільною у працях учених є думка про те, що словниковий мінімум постає передусім, як методичний прийом раціональної організації навчального процесу.

Саме тому на уроках української мови і читання слід приділяти належну увагу роботі над словом як основній одиниці мовлення.

Робота над вивченням лексики в початковій школі спрямована на збагачення, уточнення і активізацію активного словника учнів, на розвиток зв'язного мовлення. Уточнення словника учнів передбачає також засвоєння емоційно забарвлених слів шляхом спостереження за їх роллю у реченні і введенням у контекст.

Лінгводидактичною основою організації роботи над формуванням словникового запасу учнів є лексикологія. У початкових класах учні практично ознайомлюються з прямим і переносним значенням слова, багатозначністю, синонімією й омонімією.

Вони вчаться використовувати різні лексеми в усному і писемному мовленні, спостерігають за їх уживанням в художніх текстах.

Висновки... Основним джерелом збагачення словника учнів повинна стати цілеспрямована робота учителя, яка, крім текстів підручника, передбачає роботу над дібраними високохудожніми творами для дітей, а також спеціально розроблені самим учителем лексичні вправи. Під час виконання таких вправ з лексики учитель повинен звертати увагу дітей на яскравість, образність мови, вчити школярів вибирати потрібне слово для власного висловлювання.

У роботі над розширенням і уточненням словника учнів сучасна методика визначає такі напрямки: лексичний аналіз мови художнього твору; з'ясування значення слів; виконання завдань на добір слів з певним значенням: дібрати потрібні за змістом речення іменники чи прикметники із синонімічного ряду, дібрати прикметники для опису предметів, характеристики людини, опису її зовнішності, настрою, свого ставлення до події, товариша тощо; введення поданих слів у речення чи тексти.

Так у учнів поступово виховується увага до значення слів і виразів, що є важливою передумовою успішної роботи над збагаченням і активізацією словника учнів, а через інтерес до лексики виховується в учнів інтерес до мови в цілому.

Список використаних джерел та літератури:

1. Методика розвитку рідної мови і ознайомлення з навколишнім у дошкільному закладі / [Богущ А. М., Орланова Н. П., Зеленко Н. І., Лихолетова В. К.]. – К. : Вища школа, 1992. – 408 с.
2. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Выготский Л. С. – М. : Педагогика, 1991. – 480 с.
3. Жинкин Н. И. Развитие письменной речи учащихся 3-7 классов / Н. И. Жинкин // Известия АПН РСФСР. – М., 1956. – Вып. 78. – С. 141–250.

4. Леонтьев А. А. Слово в речевой деятельности: Некоторые проблемы общей теории речевой деятельности / Леонтьев А. А. – М. : Наука, 1965. – 245 с.
5. Психологія : [підруч. для пед. вузів] / за ред. Г. С. Костюка. – [вид. 3-є, доповн.]. – К. : Рад. школа, 1968. – 568 с.
6. Сухомлинський В. О. Павлиська школа. Вибр. твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 4. – 670 с.
7. Ткаченко Г. К. В. О. Сухомлинський про виховання любові до рідного слова / Г. К. Ткаченко // Українська мова і література в школі. – 1999. – № 4. – С. 17–19.
8. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори / К. Д. Ушинський. – К. : Рад. школа, 1963. – Т. 2. – 356 с.
9. Хорошковська О. Н. Розвиток мовлення молодших школярів : [посіб. для учителів] / О. Н. Хорошковська. – К. : Рад. школа, 1985. – 96 с.
10. Шевчук Т. Виховання емоційної культури молодших школярів / Т. Шевчук // Початкова школа. – 1999. – № 3. – С. 5–6.

Аннотація

Г.А.Ткачук, Г.А.Дорош

Теоретические основы обогащения речи учащихся экспрессивной лексикой

В статье рассматриваются теоретические основы развития речи учащихся на лексическом уровне, в частности обогащение словарного запаса экспрессивной лексикой.

Ключевые слова: *психолого-педагогические основы, эмоциональность, экспрессивная лексика, словарный запас, лексические упражнения.*

Summary

G.O.Tkachuk, G.O.Dorosh

Theoretical Basis of Enlargement of the Speech of Pupils with Expressive Vocabulary

The article deals with psychological and pedagogical principles of pupils' speech development on the lexical level, particularly enlargement of the vocabulary with expressive vocabulary.

Key words: *psychological and pedagogical bases, emotionality, expressive vocabulary, vocabulary, lexical exercises.*

Дата надходження статті:

„11” червня 2010 р.

УДК 37.036:78.06(045)

С.І.ЧОРНЕНЬКА,
аспірантка
(м.Хмельницький)

Основні аспекти художньо-естетичного виховання учнів на уроках музики

У статті розглянуто основні моменти художньо-естетичного виховання учнів на уроках музики. Показано фактори, які впливають на формування особистості дитини, її всебічний розвиток. Висвітлено різноманітні види діяльності учнів, які розвивають музичні та творчі здібності.

Ключові слова: *художньо-естетичне виховання учнів, урок музики, творчі здібності.*

Постановка проблеми в загальному вигляді... Вища педагогічна школа покликана забезпечувати підготовку вчителя, зорієнтованого на особистісний та професійний саморозвиток, готового творчо працювати в освітніх закладах різного типу, здатного розвивати особистість учня.

Сьогодні особливо гостро постає проблема виховання художньо-естетичної культури особистості. В останні роки спостерігається акцентування уваги на питанні теорії і практики художньо-естетичного виховання як важливого засобу формування ставлення до дійсності, засобу морального і розумового виховання, тобто як засобу формування всебічно розвинутої, духовно багатой особистості.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми... В 60–80 роках ХХ століття філософами, естетиками, педагогами, психологами, мистецтвознавцями активно розроблялись загальні питання теорії художньо-естетичного виховання (Б. Теплов, І. Зязюн, Д. Джола, А. Щербо, В. Шацька), питання естетичного виховання засобами дійсності і різних видів мистецтва (Д.Кабалевський, Б. Неменський, В. Сухомлинський, О. Рудницька), питання специфіки естетичного виховання молоді на різних вікових рівнях (А. Верем'єв, К. Гавриловець, М. Верб.). Ці напрацювання є основою і сьогоденних концепцій художньо-естетичного виховання.

Проблема розвитку педагогічної культури вчителя привертала й продовжує привертати увагу багатьох педагогів (В.І.Бондар, О.О.Вербицький, І.А.Зязюн, І.Ф.Кривонос, А.С.Макаренко, О.Г.Мороз, В.О.Сухомлинський, О.В.Сухомлинська, В.О.Сластьонін, Н.М.Тарасевич, М.Д.Ярмаченко та ін.). Вчені підкреслюють, що професійна культура вчителя не виникає сама собою, вона формується й розвивається у спеціально організованій навчально-педагогічній діяльності.

У педагогічній літературі питання формування музичної культури вчителя, а також його художніх і музично-естетичних потреб, здатності до оцінної діяльності, висвітлено в працях Е.Б.Абдулліна, Ю.Б.Алієва, Л.Г.Арчажнікової, Б.А.Бриліна, М.М.Букача, В.Г.Бутенка, В.І.Дряпкі, Д.Б.Кабалевського,